

CENGİZ HAN VE MOĞOLLAR TARTIŞMASINDA İKİ TARAF: TOGAN VE KÖPRÜLÜ EKOLÜ

Öz: Başta popüler tarihçilik olmak üzere, Orta Çağ tarihçiliğinin üzerinde en çok durduğu konuların başında Cengiz Han ve kurduğu Büyük Moğol İmparatorluğu gelmektedir. Bunun temel nedeni, uzun zaman dilimi ve geniş bir coğrafyada bıraktığı etkidir. Bu etki, sonuçları itibarıyla diğer toplumlara nazaran, Türk-İslam dünyası açısından çok daha belirgindir. Daha çok İslami etkide ortaya konulan ilk ürünlerde yıkım ve felaket olarak tanımlanan bu etki, Türk tarihinin Anadolu safhasında da genel itibarıyla aynı bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Bunda, Selçuklu ve Osmanlı saray tarihçilerinin "hanedan eksenli" tarih yazım geleneğinin de payı bulunur. Osmanlı Devleti'nin hızla çözülmeye başladığı 19. yüzyıl ise tarihçilik anlayışının değişmeye başladığı bir dönemdir. Özellikle, Rusya Türkleri etrafında şekillenen "Tükçülük" akımı bu yüzyıla damgasını vururken; "millet eksenli" tarihçilik anlayışı ile birlikte Türk tarihinin Orta Asya safhasıyla daha yakın bir bağ kurulmaya çalışılmıştır. İşte bu kapsamda Moğollar ve Cengiz Han, tarihin periferisinden çıkarak Türk tarihinin merkezine yerleştirilmeye başlanmıştır. Bu konuda en önemli çalışmaları yine bir Rusya Türkü olan Zeki Velidi Togan yapmış olmakla birlikte; yeni kurulan Cumhuriyet Türkiye'sinde esmeye başlayan farklı politik rüzgârların da etkisiyle, karşıt görüşlerin ortaya çıktığı görülmüştür. Bunların başında Mehmed Fuad Köprülü ve onun ekolünde yetişen tarihçiler gelir. Bu makalemizde, Cengiz Han ve Moğollar meselesinin tarihsel boyutu hakkında kısa bir değerlendirme yapıldıktan sonra, Togan ve Köprülü ekolü tarafından ortaya konan görüşlere ve tartışmalara yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Cengiz Han, Moğollar, Zeki Velidi Togan, Fuad Köprülü, Tartışma.

Two Sides in The Discussion of Genghis Khan and The Mongols: Togan and Koprulu School

Abstract: One of the most emphasized topics in medieval historiography, especially in popular historiography, is Genghis Khan and the Great Mongol Empire he founded. The main reason for this is the impact it left over a long period of time and over a wide geography. In terms of its results, this effect is much more evident in the Turkish-Islamic world than in other societies. This effect, which was defined as destruction and disaster in the first products of Islamic influence, was generally evaluated from the same perspective in the Anatolian phase of Turkish history. The "dynasty-centrist" historiography tradition of the Seljuk and Ottoman palace historians also has a share in this. The 19th century, when the Ottoman Empire began to rapidly disintegrate, was a period when the understanding of historiography began to change. In particular, while the "Turkism" movement shaped around Russian Turks left its mark on this century, with the "nation-centrist" understanding of historiography, an attempt was made to establish a closer connection with the Central Asian phase of Turkish history. In this context, the Mongols and Genghis Khan started to be placed at the center of Turkish history, leaving the periphery of history. Although the most important studies on this subject were made by Zeki Velidi Togan, a Russian Turk, it has been observed that opposing views emerged under the influence of different political winds that started to blow in the newly established Republic of Turkey. Chief among these is Mehmed Fuad Koprulu and the historians trained in his school. In this article, after a brief evaluation of the historical dimension of the issue of Genghis Khan and the Mongols, the views and discussions put forward by Togan and Koprulu school will be included.

Keywords: Genghis Khan, Mongols, Zeki Velidi Togan, Fuad Koprulu, Discussion.

TÜRK LÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
56. SAYI / VOLUME
2024-GÜZ / AUTUMN

Sorumlu Yazar
Corresponding Author

Dr. Bilen YILMAZ

bilenyilmaz111@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0310-6930

Gönderim Tarihi

Received

14.04.2024

Kabul Tarihi

Accepted

11.08.2024

Atf

Citation

Yılmaz, Bilen. "Cengiz Han ve Moğollar Tartışmasında İki Taraf: Togan ve Köprülü Ekolü." *Türk-lük Bilimi Araştırmaları*, no. 56, 2024, ss. 187-211.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Giriş

Dünya tarihinde, neden olduğu yıkımlar ve vesile olduğu gelişmeler ile ortaya koyduğu paradoksal sonuçlar irdelendiğinde, Cengiz Han ve başlatmış olduğu Moğol istilasının veya fütuhatinin bu ölçüde tartışıldığı başka bir konu yok gibidir.

Başladığı 13. yüzyıldan itibaren, yakın etkilerini görenlerce tutulan kayıtlar ve sonraki dönemde uzak etkilerini hissedenlerce oluşturulan tarihî ve edebî eserlerde konu hakkında bol miktarda malumat bulmak mümkündür. Ne var ki günümüze değin gelen uzun süreçte, bu dönemden miras kalan demografik ve kültürel değişim ve oluşumlar çerçevesinde konuya yaklaşıldığında, meselenin kuramsal bir yaklaşımla tartışmaya açılmak gibi bir zorunluluğu olduğu anlaşılmaktadır.

Cengiz Han ve Moğolların, ilmî ve politik bir mesele olarak Türk tarihçiliğinde ortaya çıkışı, Türkçülük akımının filizlendiği yıllara, yani yaklaşık bir buçuk asır öncesine dayanır. Fakat konunun politik ve bilimsel karmaşa içine düşmeden, kısmen satır aralarında mevzu bahsedilişi çok daha eskidir. Konu, genel itibarıyla Cengiz Han ve Moğolların Türk-İslam dünyası açısından sükût ve inkişaf arasında nerede konumlandırılmak istendiği ile ilgilidir. Bunu belirleyen ise her devrin kendi şartları içinde yazılmış kaynakların ne oranda objektif kalabildiğidir. Eserini¹ Reşidüddin'in *Camiü't-Tevârih*'inden birkaç yıl önce (1301-1302) yazdığı anlaşılan Cemâl Karşî (117)'ye göre Moğollar "Allah'ın lütfu ile halkları yönetmeye muktedir oldular. Zira son yıllarda ortaya çıkan kargaşa ve fitne ortamında Moğollar, Fars padişahlarının boyunlarını kırıp, Rum Sezarlarının aşırını hükmüne son vermişlerdi". Yazar'ın Doğu Türkistanlı olduğu ve Moğolların bölgeye girdikleri sıralarda, evvelce buraları idare eden Karahitay ve Naymanların uyguladığı baskı politikasının sonucunda Moğolların gelişine müspet bir yaklaşım içinde olduğu söylenebilir. Ne var ki konuya Cüzcanî ve İbnü'l-Esir gibi, "İslam medeniyetini sükûta uğratacak derecede ağır bir darbe" olarak yaklaşan yazarlar da vardı. Tüm bunların yanında tarih yazıcılığında çığır açan ve Moğol hizmetinde eser veren Cüveynî ve Reşidüddin'i de dikkatli tahlil etmek gerekir. Cüveynî eserinde² hem Moğol şiddetine ve yıkımına yer vermiş hem de Hülegü devrinde başlayan yeniden yapılanma ve imar faaliyetlerini ayrıntılarıyla sunmuştur. Reşidüddin ise dünya tarihine dair geniş bir külliyat olarak hazırladığı eserini³, Uygur, Moğol, İranlı ve Çinli bilginlerin yardımıyla kaydederek Gazan Han'a sunmayı planlamıştır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta ise

¹ Djamal al- Karşî, *al-Mulhakât bi's-Surâh*, Çeviren Ş. H. Vohidova ve B. B. Aminova, Dayk Press, 2005.

² Alaaddin Ata Melik Cuveynî, *Tarih-i Cihan gûşa*, Cilt: 1, 2, 3, Çeviren M. Öztürk, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.

³ Reşidüddîn Fazlullah-i Hemadânî, *Câmi'ü't-tevârih*, Cilt: 1, 2, Neşreden Behmen Kerimî. İntişarat-ı İkbâl, 1364.

eseri sunmak istediği Gazan Han'ın Müslüman oluşu ve geleneksel Moğol ananelerine karşı köklü reformlara girişmiş olmasıdır.

Osmanlı tarih yazıcılığında da meselenin yüzeysel boyutta ele alındığı görmek mümkündür. Bu eserlerde konuya genellikle olumsuz bir yaklaşım sergilendiği görülür. Gerek Cengiz gerekse de Timur “Tatar taifesi” olarak adlandırılarak “zalim, gaddar, kan dökücü, hileci ve kurnaz” olarak tanımlanmışlardır (Gündoğdu 81). Âşık Paşazâde'nin verdiği malumatta, Osman Gazi'nin babası ve dedesi devrinde, Altın Orda sahasından gelerek onlarla birlikte hareket etmiş Tatarlardan bahsetmesi, Osmanlı soyuna dair birtakım tartışmaları beraberinde getirmiştir. Nitekim sonraki dönemde Gelibolulu Mustafa Âli'nin, Osmanlı soyunun dayandığı Oğuz Türklerini Tatarların alt şubesi olarak göstermesi de etkilerini 19. yüzyıla kadar iletacaktır (Gündoğdu 82).

19. yüzyıla gelindiğinde Cengiz ve haleflerinin bıraktığı mirasın en büyük etkilerinin görüleceği Doğu ve Kuzey Türkleri içinden çıkan önemli düşünce ve bilim insanlarının çalışmalarıyla meseleye bakış açısı değişmeye başlayacaktır. Özellikle de İdil-Ural bölgesinde güçlenen kimlik arayışında, *Ahval-i Çingiz Han ve Aksak Timur* ile *Şecere-i Türk* gibi eserlerin etkisi büyük olmuştur. Bu eserler Cengiz Han ile Oğuz Han'ın bir vesileyle soylarını birbirine bağlıyorlardı. Kazan ve Azerbaycan gibi bölgelerde de milli uyanış ve modernleşme eğilimleri artarken Cengiz Han ve mirasına sahip çıkma yönünde bir eğilim geliştiriliyordu. Gaspıralı İsmail'den Hüseyinzâde Ali'ye ve ondan da Yusuf Akçura'ya sirayet eden bu eğilim, Akçura'nın Türk Yurdu'nun ilk sayısından itibaren tefrika etmeye başladığı *Müverrih Leon Cahun ve Muallim Bartold'a Göre Cengiz Han* adlı yazısıyla zirveye ulaşmış oldu (Gündoğdu 91). Akçura (22), bu yazısında özetle “Türk tarihinin en büyük devlet teşekkülünün Cengiz Han ile bir araya getirilen Türk-Moğol İmparatorluğu olduğuna” vurgu yapmıştır. Fakat bu durum İslamcı çizgide bulunan dergi ve yazarlarınca ağır şekilde eleştirilerek, Türkçülerin Türk tarihine ve Cengiz Han'a olan ilgilerinin “şirk koşmak” anlamına geleceği öne sürülmüştür (Gündoğdu 92). Esasen bu yılların iki farklı Cengiz Han tasavvuru etrafında şekillendiği görülür ki, “Türkçü Cengiz Han” ile “Zalim” arasında gidip gelen bir algıdır bu (Çalen, “II. Meşrutiyet Döneminde...” 227-254).

Türkçülük, İslamcılık ve Osmanlıcılık fikirleri çerçevesinde yükselişe geçen tartışmanın, 1. Dünya Savaşı ve ardından başlayan Millî Mücadele yıllarında bir nebze düşüşe geçtiği ve önceliğin vatan müdafaasına verildiği görülür (Gündoğdu 93-94). Cumhuriyet'in ilk yıllarında etkin bir şekilde uygulamaya konulan laiklik ilkesi çerçevesinde, bizzat Atatürk'ün denetim ve gözetiminde oluşturulan Türk tarihçiliği çizgisinin merkezini, hanedan yerine doğrudan Türk milletinin koyulduğu bir anlayış oluşturmuştur. Türk Tarih Kurumu'nun temeli olan Türk Ocağı Türk Tarihi Heyeti'nin hazırladığı *Türk Tarihinin Ana Hatları* adlı eserde de Orta Asya tarihinin Cengiz devrine “Türk-Moğol İmparatorluğu” olarak yer verilmiştir. Bu yıllarda Kazan Üniversitesi

Arkeoloji Cemiyeti için hazırladığı İbn Haldun ile ilgili çalışmasını Yusuf Akçura vesilesiyle *Bilgi Mecmuası*'nda yayımlatan Togan, din ve siyaset eksenli bir tartışmanın merkezinde olduğundan habersizdi. Zira makalesinin en kritik vurgusu, “teokrasinin Türk milleti için bir felaket olduğu” şeklindeydi. Togan, 1 Şubat 1930 tarihinde Çankaya Köşkü'nde bizzat Atatürk tarafından tebrik edilecektir (Gündoğdu 94-95). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e konunun ele alınış biçimi ve ideolojik yaklaşımlar göz önüne alındığında, üç farklı dönemden bahsetmek mümkündür. Bunlar, Cumhuriyetten önce, Cumhuriyetin ilk dönemleri ve 1940'tan sonraki dönemlerdir (Yıldırım, 529). Yıldırım'a (537) göre 1940 sonrası dönem, daha bilimsel ve ideolojik kaygılardan uzak araştırmaların yapıldığı dönemdir.

1927 yılında İstanbul Üniversitesi'nde Türk tarihi dersleri vermeye başlayan Togan, yapmış olduğu çalışmalarla Fuad Köprülü tarafından büyük takdir görmüştü. Ne var ki 1932 yılında Ankara'da toplanan 1. Türk Tarih Kongresi'nde rüzgâr Togan için tersine esmeye başlayacaktı. Burada ortaya konulan Türk tarih tezine (Orta Asya'da kuraklık yüzünden Türklerin kurduğu şehirlerin ve tarım bölgelerinin kumlar altında kaldığı ve Türklerin temsil ettiği yüksek medeniyetin onlar tarafından dünyanın dört bir yanına götürüldüğü) karşı çıktığı için ağır şekilde eleştirilecek ve ülkeyi terk etmek zorunda kalacaktı. Fakat Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde geçirdiği yedi yıllık süre, tarihçiliğinin olgunlaşması, doktorasını tamamlaması ve nihayet 1939 yılında aynı kürsüye profesör olarak dönmesiyle sonuçlanacaktı (İnalçık, *Türkiye'de...57*).

2. Dünya Savaşı yıllarında Nazi Almanya'sında bulunan ve yurda döndükten sonra Türkçü-Turancı çizgide duran Togan, hapis cezası dâhil, zorlu bir akademik ve siyasi sürecin içine girmişti. Oysa Togan, Yusuf Akçura gibi, Rusya'da çarlığa karşı mücadele eden sosyalistleri kendine yakın görmüş, sosyalist fikirleri benimsemiştir. Zira sosyalizmi, Türk geleneksel örfüne yakın buluyordu (İnalçık, *Türkiye'de... 64*). Togan, Orta Asya Türk tarihi ve özellikle de Cengiz Han ve Moğollar ile ilgili görüşleri nedeniyle başta Fuad Köprülü ve ekolünde yetişen tarihçilerce ağır şekilde eleştirilecek ve bu eleştiriler, dünya da ve dolayısıyla ülkemizde değişmekte olan siyasal iklimden de oldukça fazla etkilenecektir.

Togan'ın Tarihçiliği ve Konu Hakkındaki Görüşleri

Togan'ın konu hakkındaki düşüncelerinde kendisi gibi Rusya Türkleri içinde yetişen yazarların ve özellikle de Yusuf Akçura'nın etkisi büyüktür.⁴ Fakat Josef Markwart (Marquart), Paul Wittek ve Wilhelm Barthold gibi şarhiyatçıların etkisi de açık şekilde gözlemlenir. Yine de kendine özgü tarih teori ve usulleri ile Zeki Velidî Togan başlı başına bir ekol olmayı başarmıştır.

⁴ Türk tarihçiliğinde Cengiz Han ve Moğollara olumlu yönden yaklaşanlar arasında çok sayıda Tatar asıllı tarihçi bulunur. Bkz. Yorulmaz, Osman. “Cumhuriyet Devri Türk Tarihçiliğinde Cengiz Han.” *Türk-Moğol Tarihi*, Yeditepe Yayınları, 2018, s. 270.

Togan'ın tarihçiliği, yetiştiği aile ortamının ve siyasi iklimin etkileriyle şekillenmiştir. Henüz çok küçük yaşlarda babasından aldığı Arapça ve annesinden aldığı Farsça derslerinin yanı sıra babasının da şeyhi olan Zeynullah Efendi'den aldığı Rusça dersleri ile daha 15 yaşındayken ana kaynakları okuyabilecek dil yeterliliğine sahip olmuştu (Kanlıdere 27-28). Gençlik yıllarında okumaya başladığı Rus şarkiyatçıların yayınları da Togan'ın tarihçilik kimliğinin oluşmasında etkili olmuştu. Akademik çalışmalarına, N. M. Yadrintsev'in göçebe halklar hakkındaki yazılarını Tatarcaya tercüme ederek başlayan Togan, Kazan'da sürdürdüğü eğitim hayatında Nikolay Aşmarin ve Nikolay Katanov ile tanışma fırsatı yakalamıştı. Böylece, şarkiyatçılar muhitine girmişti (Kanlıdere 34). Kulikovsky'nin *Rus İntelijansiyası Tarihi* adlı eseri, tarihi, medeniyetler (Doğu-Batı) ekseninde ele alarak incelemesiyle Togan'ı derinden etkileyen eserlerden olmuştu (Togan, *Hatıralar...* 74). Kazan'da bulunduğu yıllarda ünlü tarihçi Barthold ile de tanışan Togan'ın tarihçiliğinde, doğrudan olan olayları kaydetmek yerine, Türk tarihinin meselelerini açıklama ilkesi yer etmişti (Togan, *On Yedi...* 34).

Barthold, Fuad Köprülü tarafından Türkiyat Enstitüsü'nde konferans vermeye davet edildiğinde tercümanlığını bizzat Togan yapmış ve ölümüne kadar (1930) onunla dostluğunu ve iletişimini sürdürmüştü. Togan bu esnada, Türk tarihçiliği adına büyük keşifler yapacağı, yazma eser arayışına başlamış, İstanbul, Bursa, Konya, Meşhed ve Türkistan'ı baştanbaşa dolaşmıştı. Nihayet 1927 yılında Fuad Köprülü tarafından İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne Türk tarihi muallimi olarak atanmıştı. Burada verdiği ders notları, 1946 yılında yayımlayacağı *Umumi Türk Tarihine Giriş* adlı eserinin temelini oluşturacaktı (İnalçık, *Türkiye'de...*55-57).

Onun tarihçiliğinin en önemli yönü, Türklerin tarihini belli sülalelerin, devletlerin ve bölgelerin tarihi olarak değil, bütünü ile anlamak arzusunda belirginleşiyordu (İ. Togan 198). Bu yönüyle Togan, özellikle de modern Orta Asya tarihçiliğinin temellerini atmıştır (Kanlıdere 25).Türkler ve Moğolları aynı kültür ve coğrafya içinde beraber hareket eden ve siyasal teşkilatları ile fetih politikalarını da beraber yürüten kardeş iki millet olarak gören Togan, “fetih” ve istila” dikotomisini tartışmaya açmıştır. Bu minvalde Arapların Türkistan'a girişlerini ve yaklaşık yüz yıllık mücadelelerini “istila” olarak tanımlamıştır. Zira Togan (*Umumi...* 55)'a göre bunun, 751 yılında Çin'in yaptığı ve Talas'ta durdurulabilen “istila” girişiminden bir farkı yoktu.

Togan'ın fikirleri öz olarak Türk-Moğol dil birlikteliğinin etnik zemini de bulunduğu inancına dayanıyordu (Karatay 66). Meşhur eseri *Umumi Türk Tarihine Giriş* ile başlayan ve bu eserin devamı olarak değerlendirilebilecek *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi* adlı çalışmanın temel tezlerinden biri de Moğollarla beraber doğu Türklüğünü bütün içinde açıklamak ve bunu genetik akrabalık ile desteklemek üzerine kurgulanmıştır. Bu anlamda To-

gan'ın bir gayesi de, "Türkistan'da Hint-Avrupalı aramayı adeta saplantı haline getiren Avrupa merkezci (Euro-centralist) âlimlerin telifatındaki yanlışlıkları düzeltmekti" (Acar 222).

Togan'ın, Cengiz Han'ın Türklüğüne dair düşünceleri, Moğolların Türk tarihi üzerindeki müspet etkileri hakkında ortaya koyduğu çabayı gözlemiş gibi görünür. Zira kendisini eleştirenlerin en çok bu noktaya dikkat kesilmelerine neden olmuştur. Ona göre Cengiz'in soyu, Göktürklerin batı kısmında yaşam sürüp "Çu-yu" adı ile bilinen ve Çin kaynaklarında da "Şato" adıyla geçen boya dayanıyordu. Bunlar, Göktürk ve Uygurların dağılmasına müteakip, Uygurların Doğu Tiyanşan civarındaki kısmı ile birlikte yaşam sürmeye başlamışlardı. Daha sonra Uygurlar ve Tibetliler ile anlaşamayan Şato Türkleri 808 yılında Çin'in hâkimiyetine girmiş ve başlarındaki Li-ko-yong adındaki reisleri, 883 yılında Çin'de patlak veren bir isyanı bastırmış, böylece Çinli hanlar tarafından özerk bir şekilde yaşamalarına izin verilmişti. Hâkimiyetleri 10. yüzyılda Kitanların Kuzey Çin'i ele geçirmesine kadar sürmüştü (Togan, *Umumi...* 57).

Togan'ın Moğollar haricinde kalan diğer Orta Asya devletleri hakkındaki tespitleri de alışılmışın dışındaydı. Örneğin, ona göre Harzemşahlar devleti de bütünüyle bir Türk devleti değildi. Türklerle karışık bir İran kavmi olarak tanımladığı Harzemşahlar ahalisi ancak Moğollar çağında (13. yüzyıl) tamamıyla Türkleşmiştir (Togan, *Umumi...* 59-60). Bu da yine Moğollar ile ilgili müspet tespitlerindedir.

Togan (*Umumi...*64), Timur'un soyunu da Moğol olarak kabul etmektedir. Zira Cumhuriyet'in ilk yıllarında müverrihler arasında çıkan ve Timur'un soyuna dair efsanevi olduğu ileri sürülen soy kütüğü esasen Reşidüddin'in *Şu'bi Pencgane* adlı eserinden hareketle doğrulanmıştır.

Togan (*Umumi...*65)'a göre Türkler ve Moğollar özellikle de içtimai açıdan tamamen kardeşler. Bu vesileyle, Türkçenin en eski dil özelliklerine dair çalışmalar da güncel Moğol dili ile ilişkilendirmek suretiyle çözülebilir. Fakat Togan'ın tarihçiliği ve daha özelde Türklerin ve Moğolların anayurtları konusundaki belirsizliği, Kafesoğlu gibi Köprülü ekolü tarihçilerine bir koz vermiştir. Esasen Kafesoğlu da karşı savunmasını yine yanlış bir yöntem kullanarak (Nemeth'in etkisinde kalarak) farklı bir boyuta taşımıştır (Karatay 66-72).

Togan (*Umumi...*67; *Moğollar...* 20), Cengiz Han'ın zuhur ettiği yıllarda Moğolistan bozkırlarında kozmopolit bir etnik yayılım olduğu ve esasen Moğol kökenli oldukları ileri sürülen çoğu kabilenin Türk olduğu; fakat 10. yüzyıldan itibaren Kuzey Doğu'dan gelen Moğolca konuşan halkların etkisiyle Moğolca konuşmaya başladıklarını belirtmektedir. Örneğin Uyrat adının Uygur kelimesinin çoğulu olduğu, Bayaut adının Bayat kelimesinin çoğulu olduğu, Kıyat adının ise Kaya veyahut Kay kelimelerinin çoğulu olduğunu ve bunların Türk boyları olduğunu belirtmektedir. Bu sayede Cengiz Han'ın

Türklüğü meselesine de başka bir dayanak oluşturduğu anlaşılmaktadır. Güney Çin’de hüküm süren Sung Hanedanına ait bir elçi olarak 1221’de Moğolistan’a gelen Chao Hung’un Cengiz Han’ın şeceresi hakkındaki kayıtlarda onun Şa-to Türklerine dayandığını belirtiyor olması Togan açısından önemlidir (*Umumi...*68). Hung (45) ayrıca, tipik Moğol fiziksel özelliklerini sunarken Cengiz Han’ın daha farklı bir yapıda olduğunu belirtir. Moğollar, sakalsız, kısa boylu, geniş suratlı, geniş yanaklı ve çekik gözlü halleriyle korkutucu görünürken; Cengiz Han, uzun boylu, gür sakallı ve iri yapılıydı.

Bu noktada Togan’ın tetkik tarzı eleştirilebilir. Zira *Tarihte Usul* adlı eserinde, Plano Carpini tarafından nakledilen “Cengiz Han’ın şimalde köpek başlı halklar üzerine sefer düzenledi” ifadesinin, Oğuz Kağan Destanı’ndan alınma olduğu ve Cengiz Han açısından gerçeklik değeri taşımadığı (Togan, *Tarihte...*40-41) şeklindeki tespitini tahlil etmek gerekir. Bu noktada aynı durumun Chao Hung’un aktarımı için de geçerli olabileceği unutulmamalıdır. Yani Togan’ın ilmen ve belki de siyaseten zihninde tasavvur ettiği Türk tarihi tezinin kısmen tarafgir tutumu tebarüz etmektedir. Fakat yine de meseleye temkinli yaklaşmak gerekir. Zira Kafesoğlu’nun ve Togan’ın hangi kaynaktan yararlandıkları ya da bahsi geçen esere tam ve bütün haliyle ulaşıp ulaşmadıklarını bilmiyoruz. Ayrıca iki ilim adamının ulaştığı kaynakların aynı nüsha olup olmadığı da belli değildir. Ve son olarak bu raporları yazanların Çin için hizmet ettikleri, dolayısıyla yanı başında kurulmakta ve hızla güçlenmekte olan yeni bir göçebe birliğinin yaratacağı tehlikenin farkında olmadıkları düşünülemezdi.

Togan (*Umumi...* 68), Reşidüddin’den hareketle Börçegin adının “mavi gözlü” anlamına geldiğini ve asıl manada börü-tegin olarak telaffuz etmek gerektiğini belirtmektedir. Timur’un da ortalama mongoloid özellikler sergilemekle birlikte, zarif ve uzun boylu olarak kaydedilmesinin okur için muazzam bir kafa karışıklığı yaratması kaçınılmazdır. Zira biraz evvel Togan (*Umumi...*64), Timur’un Cengiz Han soyundan geldiğini ve Moğol olduğunu belirttiği ifadeler pek yenidir.

Togan’a göre bir başka kanıt, Çin kaynaklarında Cengiz Moğolları için kullanılan Kara Tatarlar adıdır. Zira Hoten kazılarında ele geçen vesikalarda, 10. yüzyılda Şa-to Türkleri ile birlikte yaşadıkları anlaşılan Qara adlı bir boydan bahsedilmektedir ki bunlar Kansu ve Lob-Nor arasındaki bölgede ticaretle uğraşıyorlardı ve Şa-tolar da aslında hâkim tüccar unsurlardı ve Şa-to adı zamanla “Sart” olarak dönüşmüştür. Bunlar, 11. yüzyılda Uygurlar ile de savaşmakla birlikte Tangutlar’a yenilerek kuzeye, Moğolistan içlerine çekilmek zorunda kalmışlardı (Togan, *Umumi...* 69). Bu noktada Togan’ın, Cengiz Moğollarının kadim düşmanları Tangutlar üzerine harcadıkları özel mesaiyi ete kemiğe bürümek gibi bir gayreti olduğu da düşünülebilir. Zira Togan’ın tüme varmak için tümünden geldiğini düşünebiliriz. Zira *Tabakat-ı Nasirî* de geçtiği şekliyle Cengiz’in Afganistan’da bulunduğu sırada Kadı Buşencî’nin naklettiği Hz. Muhammed’e ait “Türkler size dokunmadıkça siz onlara dokunmayın”

sözüne ve *Cihan güşa*'da geçtiği şekliyle Ögeday'ın bir Arap ile arasında geçen rüya olayına dair anlatıya dayanarak Cengiz Han'ın kendini Türk addettiğini belirtir. Nitekim Güyük'ün Papa'ya yazdığı Farsça mektubun başındaki Türkçe cümleden ya da Mengü Kaan devrinde Tiflis bölgesinde ele geçen sikkelerdeki Türkçe ifadelerden Cengiz Han soyunun Türklükle ilişkilendirilmesi (Togan, *Umumi...*70) bilimsel yöntemlerle açıklanmaktan uzaktır. Çünkü bahsi geçen dönemler, bütünüyle Türk kültür bölgesine yayılan Moğolların bu etkiden yoğun şekilde nasiplendiklerini gösterir.

Togan'a göre Moğolların, Cengiz Han'ın ve Timur'un birer fatih değil; istilacı olarak addedilmesinin sebebi, bizzat İslam etkisindeki Türk tarih tezisinin yansımasıdır. Nitekim Katolik Almanlar da Cermenlerin kendilerine ait şehirleri Romalılardan geri almasını "istila" olarak değerlendirirken benzer bir tutum sergilerler (*Umumi...* 71).

Togan, 13. yüzyılda büyük bir ivme kazanmış olan Türk-Moğol inkişafını, 7-11 yüzyıllardaki Arap-İran akınları sonucunda gerek siyasi ve gerekse de kültürel anlamda elden çıkmaya yüz tutmuş olan Batı Türkistan'ın geri alınması olarak değerlendirir (*Umumi...*80). Netice itibarıyla bu hareket "fütuhât" olarak karşımıza çıkar. Zira Merkezî Türkistan'a gelen her gayri Müslim Türk ve Moğol kabileleri kısa süre içinde İslam'a geçmiş ve bu durum İslam'ın faydasına olmuştur (Togan, *Umumi...*81). Maverâünnehr'e yerleşen Barlas, Celayir, Sulduz, Arlat, Bisuud gibi önceden Moğolca konuşan kabileler ve sonradan Moğollaştıkları anlaşılan Uygur kökenli Uyratlar 14. yüzyıla gelindiğinde tamamen Türkleşmişlerdi. Altın Orda sahasına yerleşen Kıyat, Mangıt, Kongart, Kinegez, Nüküz gibi kabileler de artık kâmilan Türkçe konuşuyorlardı. Bu vesileyle Arapların Maverâünnehr'de yerleşik kabileleri de Türkleşiyorlardı. Togan, öncesi ve sonrası ile karşılaştırmak adına Türk-Moğol fütuhâtını şu ifadelerle aktarmaktadır:

Moğollar ve Temürlüler zamanında Maverâünnehr'in ve Horasan'ın Türkleşmesinin ne derece muazzam bir iş olduğunu anlamak için şu noktaya dikkat etmek kâfi gelir: Onuncu Asrın İstakhrî ve Muqaddasî gibi coğrafyacılarının ve Selçukîler zamanındaki Sam'ani'nin, hatta Horezmşahlar zamanında Maverâünnehr ve Horezm'de bulunan Yâkut Hamavî'nin eserlerinden ve yerli kaynaklarda bu ülkelerden yüzlerce şehir, kasaba ve köy isimleri naklolunur. Bunların hemen hepsi Farsça ve Soğdca'dır. Zerefşan havzasında Sâgirç, Âferinkend, Kümiçkend gibi evvelce Türk kasabaları olduğu malum olan kasabaların ahalisi bile Türkçeyi unutarak Farsça ve Tacikçe konuşmuşlardı. Buhara'nın şimal ve şimalî şarkısında zamanımızda 31 kadar Khallukh yani Karluk köyü vardır. Ekserisi bugün Farsça konuşan bu Türkler, Samanîler ve Karahanlılar zamanında Farslaşmış olacaktır. İşte böylece zamanla Farslaşmış olan eski yerleşik Türk sahaları, Moğollar ve Temürlüler çağında tekrar Türklüğe kavuşmuş oldular (*Umumi...* 83).

Togan'a göre Türk fütuhâtı Sakaların İran ve Ön Asya'yı ele geçişleri ile başlamıştır. Bu silsile daha sonra Hunlar, Göktürkler, Oğuzlar ve Moğollarla devam etmiştir. Moğolların da bu silsile içinde bulunmasında Türk fütuhâtçılık ve devletçilik teşkilâtının iki millet açısından ortaklığı yatmaktadır. Buradaki en önemli vurgu, göçebe devlet vurgusudur. Oğuz Han'a atfedilen bazı ifadeler ile Cengiz Han yasalarının büyük benzerlik göstermesi nedeniyle de Türk-Moğol fütuhâtçılığının yakınlığına vurgu yapılmaktadır. Diğeri bir benzerlik de "kut" anlayışıdır. Türkler gibi Moğollar da dünyayı yönetme ve hâkim olma yetkisini Tanrı'dan aldıklarına inanmışlardı. Bu inanç ve motivasyona dair kayıtlar Kaşgarlı Mahmud'un eserinde ve Hülegü'nün mektubunda açıkça belirtilmektedir. Türkler gibi Moğollar için de bozkurttan türeyiş inancı hâkimdir. Türklerin cihanşümul devlet anlayışı, Oğuz Han'ın "muayyen coğrafi hudutta devlet tahakkuk ettirilmesi" olarak rivayetlerde geçer ki bu da Cengiz Han'ın devlet anlayışı ile örtüşmektedir (*Umumi...* 106-108).

Türk devlet geleneğinde görülen kağanın keçe üzerine oturtulup her bir köşesinden urug beyinin tutarak yukarı kaldırılması fikrinin Cengiz Moğollarında da uygulandığı ve Cengiz'in dört oğlunun her birine dört urug vermesi bu birlikteliğe işarettir. Nitekim İskitlerden beri anlatılagelen bir hikâye olan kağanın ya da hatunun oğullarına yirmi dört çubuk verip bunları bir aradayken kırmalarını istemesi anlatısı, Türk ve Moğol devlet yönetim ananesinde görülen dört kol ve yirmi dört kavim telakkisiyle uyuşmaktadır. Zaten Oğuz Kağan destanlarında da dört kol ve yirmi dört kavim telakkisi anlatılagelmıştir (Togan, *Umumi...*114). Mete, Atilla, Cengiz Han ve Timur'un fütuhât tarzının ortak yanı ise hepsinin harita kullanmasıdır. Bu nedenle bu fatihlerin fütuhât eylemleri birer çapulculuk hareketi olmaktan uzak, bilakis ananevi birtakım cihangirlik telakkisi neticesinde vuku bulmuş olaylardır (Togan, *Umumi...*115). Benzer şekilde, savaş öncesi ve sırasında yapılan strateji aldatmaları da yine Türk ve Moğol fütuhâtının belirgin özelliklerindedir. Özellikle Timur bu konuda öne çıkmaktadır (Togan, *Umumi...*116).

Togan, Türk ve Moğol fütuhâtını bir ve bütün olarak kabul etmektedir. Ona göre, Arap-İslam etkisinde kalem oynatan tarihçiler büyük bir yanlışla dâhil olmuş ve bu büyük tarihsel olguyu ayaklar altına alacak ifadeler kullanmışlardır. Burada en önemli yanlışlardan birisi de bu büyük fütuhât evresi öncesinde gerek Çin, gerekse de daha batıda yer alan devlet ve milletlerin büyük refah, huzur ve medeniyet dairesinde yaşıyorlarken, Moğollar gibi gayri Müslim ve barbar bir gruh tarafından ataletle uğratılmaları ve hatta inkıraz içine düşürülmüş oldukları tezidir. Oysa Togan'a göre Büyük Selçuklu Devleti'nin, Oğuz, Kıpçak-Kanglı ve Harezmîlerin çapulculuklarıyla dağılmış olduğı gerçeğı göz ardı edilmiştir. Bunun da temel nedeni, bu milletlerin sırf Müslüman oluşlarıdır. Bu anlamda böyle bir felakete, Müslüman toplulukların neden olduğı gerçeğinin kabul edilmek istenmediğı anlaşılmaktadır (*Umumi...* 116-117). Fakat bu bakış açısı 19. yüzyıla gelindiğinde bazı Batılı tarihçilerce (W. Schmidt, O. Mengin, J. Strzygowsky) değışmeye başlamış, bu yolda en

önemli adımı ise Barthold atmıştır. Barthold, Moğolları barbar bir kavim ad-
detmekle birlikte, onların hâkimiyetindeki Çin ve İslam dünyasında, tarihte hiç
görülmemiş şekilde bir siyasi istikrar vücuda getirildiğini belirtir. Bu durum
ekonomik ve ticari refahı da beraberinde getiriyordu. Avrupa'nın bu tarihe ka-
dar görülen karmaşa ve çöküş hali, Çin, Hindistan ve İran gibi medeniyetlerle
kurulan kolay ve kesintisiz münasebetler sayesinde yeni ve aydınlanmaya ha-
zır bir evreye girmesine vesile olmuştur. Togan'ın, büyük tahribata uğradığı
söylenen İran için de söyleyecekleri vardı: İran, tarihinin hiçbir safhasında
Moğol devrinde gördüğü itibarı görmemiştir. 14. yüzyıla gelindiğinde Farsça
heyet kitapları Çince ve Yunanca başta olmak üzere çok sayıda dile çevril-
mekteydi. Dünya tarihinde, öncesi ve sonrasında görülmemiş çapta bir tarih
eseri (Camiü't-Tevârih) yazıldı. Yine Farsça en önemli diplomasi dillerinden
biri haline geldi. Yine, Çin tıbbının İran üzerinden İslam ülkelerine ve Av-
rupa'ya aktarılması gibi coğrafya biliminin gelişimi de dünya tarihine yön ve-
recek önemli keşifler çağının habercisi niteliğinde oldu. İslamiyet'in Güney
Doğu Asya'ya yayılması da yine bu büyük fütihat evresinin sonucuydu. Zira
Marco Polo'nun ziyareti esnasında (1292) Cava'da İslamiyet'ten eser yokken,
İbn Battuta'nın seyahatinde (1346) buraların büyük oranda Müslümanlaştığı
görülmüştür. Bunda Moğolların uyguladığı nüfus mübadelesi uygulamalarının
da katkısı olmuştur (Togan, *Umumi...* 117-120).

Togan bu fütuhatin Türkler özelindeki olumlu sonuçlarını şu şekilde sı-
ralıyor:

Bence bu fütuhât Türkler için faydalı olmuş; yalnız faydalı olmakla
kalmamış, kendi varlığı için mücadele etmesini bilen bir millet olmak sıfı-
tıyla bugünkü Türkler işte bu fütuhâtın mahsulüdür. Büyük Hun Devleti
kurulmamış olsaydı, Türkler doğuda Çin, batıda Yunan ve İran nüfuzları
altında dağılıp gideceklerdi. Göktürk Devleti Karadeniz'e kadar uzanmış
olmasaydı Batı-Hun dalgasıyla Doğu Avrupa'ya geçen tek mil Türk kavim-
leri Hazar camiası altında toplanacaklar, eski İskitler gibi, o taraftaki Slav
ve Germen ırkları arasında eriyip gideceklerdi. Orta Asya'nın doğu yarı-
sındaki Türkler ise zaten Çin'in nüfuzu altına girmişlerdi. Göktürkler, Sa-
sanî inkırazını hazırlayıp Arapların Orta Asya'ya kadar ilerlemesini temin
etmiş olmasalardı, Doğu Türkleri Budizm'e, Batı Türkleri ise Hristiyanlığa
intisap edip, yine iki büyük kısma ayrılmak tehlikesine maruz kalırlardı.
Moğol çağı fütuhâtının Türklük açısından ehemmiyeti hepsinden büyüktür.
İslam enternasyonalizmi, Türkleri milli ruhtan tecrit ederek, kendisinin va-
tan hissinden mahrum dinî askerleri şekline sokmak istidadını göster-
mişti... Cengiz devletinin kurulması bütün bu vaziyeti alt üst etmişti
(*Umumi...* 132).

Togan, daha ziyade Aksarayî, Nureddin Hasan ve Selahaddin Sa-
fadî'den nakillerle, Anadolu'daki Moğol Noyanlarının idare usulünde Müslü-
man Türk halkının çıkarlarını gözettileri, adaletli bir yaklaşımla ticaret, ziraat
ve hayvancılığın huzur içinde icra edilmesine vesile olduklarını kaydetmekte-

dir (*Umumi...* 245-248). Ayrıca, vergi tahsiline doğrudan müdahale edilmiyip, bu işte Selçuklu Sultanlarının muhtar bırakıldığını ve Moğollara ödenen verginin de pek az olduğunu kaydetmiştir (*Umumi...*303). Togan bu konuyu ayrı bir makalesinde de işlemiş ve Moğol hâkimiyet evresinin İran ve Anadolu'nun iktisaden mevcut anarşi ve istikamet yoksunluğunun sonlandırıldığı evreyi işaret ettiğini belirtmiştir (“Moğollar Devrinde...” 15).

Anadolu'nun Türkleşmesi ve Türk-Moğol ananelerinin siyasi ve sosyal hayatın her noktasına nüfuz etmesinin bu büyük Türk-Moğol fütuhatının eseri olduğunu vurgulayan Togan'a göre Hülegü'nün İlhanlı teşekkülünden çok daha önce bu girişim epey yol kat etmişti. Doğudan gelerek Anadolu'ya yerleşen her urug (Bisüvüt, Sünit, Sulduz, Celayir, Mangıt, Tatar, Naymani Kerayit, Kongirat, Dürben, Bayaut, Uyrat, Kıpçak, Başkurt) Türk-Moğol ananelerinin hakiki hamileri olmuşlardır (*Umumi...* 252-253). Aynı durum İran coğrafyasındaki yoğun Türkleşme için de geçerliydi. Zira Azerbaycan'ın bugünkü yoğun Türkleşmesi de yine Türk-Moğol fütuhatının ve devamındaki İlhanlı iskân politikasının neticesidir (*Umumi...* 253-254).

Togan'a göre Moğol inkişafının dönemin İslam yazarlarınca lanetlenmiş olmasının temel nedeni, bu yazarların mevcut imkân ve menfaatlerini kaybetmiş olmalarıdır. Reşidüddin gibi Moğolların hizmetinde bulunmuş bir yazarın ise Moğol fütuhatının ilk evrelerinin, İslam medeniyetine vurduğu darbeyi itiraf kabilinden sunmasında da şaşılacak bir durum yoktur. Zira eserini, önceki Moğol hanlarına ve geleneklerine ters düşüp Müslüman olan ve birçok yönden geçmişle yüzleşirken köklü reformlar yapan Gazan Han için yazmıştır (*Umumi...* 306).

Cengiz Han'ın bağlı olduğunu düşündüğü Kay (Kayı) uruğu ile Oğuzlara bağlı nispeten daha küçük çaptaki Kayıların aynı olmadığını ima eden görüşleri, Togan'ın (*Umumi...* 322-323) açık olmasa da dolaylı yoldan Osmanlıların köken itibarıyla Cengiz Han'ın da cediti olan Kay (Kayı) uruğundan neşet ettiğine inandığını göstermektedir.

Togan, Osmanlı hanedan şeceresine dair uydurma kayıtların yarattığı tahrifatı şu şekilde açıklamaktadır:

...Avrupa'nın daha 19. asrın bidayetinde keşfederek benimsemiş olduğu bu tarihî intikad usullerinden bizim ne kadar uzak kaldığımızı öğrenmek için de, 13. asr sonlarında Uç beylerinden Moğollara tabi bir kabile reisi sıfatıyla çalışan Osman Gazi'yi, kadim Türk hükümdarları neslinden gelmiş bir hanedana mensup göstermek maksadıyla tertip edilen şecereler, bu zatın güya 50 göbek ecdadını gösteren listeler, bu merhum hükümdarların hükümdarlığı senelerine ait Mahmud Bayatî'nin eserinde verilen uydurma malumat ve bu beyleri, hükümeti güya Selçukilerden miras almış gibi gösteren sahte kayıtların bizde hâlâ tamamıyla tetkik ve tahlil edilmiş ve aydınlatılmış olmadığına işaret etmek kâfi gelir (*Tarihte...* 31).

Moğolluk, Türklük ve Tatarlık konusunda bir yanlış anlaşılmanın düzeltilmesi gerektiğini düşünen Togan'a göre öncelikle Tatarlığın, Türklük ve Moğolluk arasında nerede durduğunun tespiti gerekir. Rusya steplerinde ve Doğu Avrupa'da Tatar diye bilinen halkların etnik olarak Moğollarla ilgisi bulunmayıp; bunların ataları Bulgar, Hazar, Kıpçak, Yemek ve Tülengütler'dir. Bunlar etnik anlamda bir Moğol kabilesi olan Tatarlar ile de akraba değildirler. Bu adlandırma, Moğolların Kıpçak ve Rus topraklarındaki hâkimiyet yıllarında Ruslar tarafından kullanılmıştır (*Moğollar... 1*).

Togan'a göre, Türkler ve Moğolların etnik ve ırkî yakınlıkları konusunda -İslami bakış açısının neticesi olarak- herhangi bir ilgi olmadığı görüşünün son dönemde konuya eğilen bilim insanlarıncı (Ramstedt, Katanov, Poppe, Kotwicz, Vladimirtsev vb.) çürütülmüş ve iki milletin etnik, kültürel ve dilsel olarak tam manasıyla kardeş oldukları anlaşılmıştır (*Moğollar 4-5*). Zira Cengiz Han'ın Moğolca ile beraber Türkçe de konuştuğunu kesin bir dille ifade eden Togan (*Moğollar... 14-15*), Reşidüddin'in bu minvalde Cengiz ahfadını Göktürklerle ve Oğuz ananesine ilişkilendirmesinin kimi tarihçilerce (Şemseddin Günaltay, Fuad Köprülü vd.) "Acem müverrihinin İlhanlılara dalkavukluğu" olarak görülmesine tepkilidir ve bu geçiştirme sava karşı bilimsel ölçütte bir yanıt vermiştir. Ona göre *Camiü't-Tevârih* bütünüyle Reşidüddin'in eseri değildir. Cengiz ecdadına ait bilgilerin çoğu Kubilay tarafından İlhanlılara gönderilen Pulat Aka ve Abdullah Kâşânî'nin de içinde yer aldığı kalabalık bir heyet tarafından "Altan Defter"de korunan bilgiler ışığında kaydedilmiştir. Üstelik bu bilgiler Reşidüddin'den önce *Moğolların Gizli Tarihi*'nde de yazılıdır. Ayrıca Cüzcânî ve Nesevî gibi İslam yazarları da bu bilgileri yalanlayacak bir tutum içinde değildirler. Togan, yine Moğolca bir kaynak olan *Altan Tobçı*'da da Cengiz ahfadı olan Börte Açına'nın, Çince "Si-hay" yani Batı Denizi denilen bir yerden geldiğine dikkat çekmektedir (Togan, *Moğollar... 15-18*).

Togan, Moğolların Türkistan ve Doğu Avrupa'ya uzanan bölgede varlıklarına işaret ederek, Hunların Avrupa önlerine kadar geldikleri seferleri sırasında Moğolların da bu birliğe iştiğal ettiklerini belirtmektedir. Buna İbn Fadlan'ın verdiği malumatta, Doğu Kafkasya ve Hazar ülkesinde şahit olduğu kabile ve şehir isimlerindeki Moğolca "barungar-cungar" gibi kelimeleri ve Marquart'ın bildirdiği üzere Buhara'nın doğusunda bulunan Çağanyan adlı bölgenin de yine Moğolca "çağan" (beyaz) kelimesinden neşet ettiğini ispat olarak kullanmıştır (*Moğollar... 29-30*).

Köprülü ve Bu Ekolde Yetişen Tarihçilerin Görüşleri

Tarih, edebiyat tarihi, hukuk tarihi, müesseseler ve iktisat tarihinde öncü çalışmalara imza atan Mehmet Fuat Köprülü bu yönüyle kendi ilmi mektebini kurmayı başarabilmiştir (Gündoğdu 96). Togan gibi 1890 yılında dünyaya gelen Köprülü'nün soyu ünlü Osmanlı Sadrazamı Köprülü Mehmet

Paşa'ya dayanıyordu (Ağaoğlu 186). Yükseköğrenimine Daru'l-Fünûn'da Hukuk okuyarak başlayan; ancak burada aldığı eğitimin kendisine yeterli gelmediğini düşünerek ayrılan Köprülü, ailesine ait kütüphane ve arşiv imkânları içinde kendini yetiştirmeye devam etmiştir (Kapucu 208). 1913 yılında henüz 23 yaşındayken aynı üniversitede, Halit Ziya Uşaklıgil'den boşalan kürsüde Türk edebiyatı tarihi dersleri vermeye başlayan Köprülü, Gustave Le Bon'un fikirlerinden etkilenecek kalemeye aldığı *Türk Edebiyatı Tarihinde Usul* adlı makalesiyle adından söz ettirmeyi başarmıştır. Akademik camiada asıl ün kazandığı eseri ise *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (1919) olmuştur (Kapucu 210-211).

Köprülü'nün Türk tarihine yaklaşımı ve yöntemleri esasen Togan ile uyumludur. Türk tarihçisinin vakanüvislik geleneğinden sıyrılarak modern usul ve esaslar ile çalışması gerektiğini vurgulayan Köprülü, devlet ve hanedan merkezli tarihçiliğin yerine, toplumun tarihini önceleyen bir anlayışı savunmuştur (Asılsoy 102). Bu anlamda Fransız Annales ekolünün etkileri belirgindir (Berktaş 85). Togan'ın Orta Asya, Moğollar ve doğu Türklüğü ağırlıklı tarihçiliğine karşın, Köprülü, Orta Asya ile Selçuklu ve Osmanlı tarihinin bütünlük içinde ele alınması gerekliliğine vurgu yapar. Nitekim Köprülü, Cengiz ve Moğolların Türklüğünden çok, bu dönemin Türk kültürüne ne kattığı ile ilgilenmiştir. Keza Timurular devrini de Türk medeniyeti açısından bir zirve olarak görmüştür (Gündoğdu 96). Esasen Köprülü de Togan gibi "Türk tarih tezi"ne karşı çıkanlar arasındadır; fakat o, Togan'dan biraz daha şanslıydı. Atatürk, bu süreçte Köprülü'ye karşı daha destekçi bir tutum sergilemiştir (Dervişoğlu 57).

Köprülü ve Togan arasındaki en belirgin fikir ayrılığı, Osmanlı Devleti'nin etnik temeli konusunda olmuştur. Tartışmanın bir tarafında ise yine Cengiz Han ve Moğollar bulunuyordu. Togan'ın, Marquart-Wittekin etkisinde geliştirdiği ve Osmanlı Hanedanı'nın etnik temelini Moğollara dayandıran görüşlerine karşı Köprülü, kapsamlı bir cevap verir.⁵

Köprülü'ye göre Marquart'ın yanlış tespitinin nedeni, el-Birunî ve Avfi'de Kumanlar bahsinde geçen hatalı bir bilgidir. Bang ve Marquart'ın, burada adı geçen "Kay" kabilesinin, zamanla Türkleşmiş bir Moğol boyu olduğu şeklindeki değerlendirmesi fazla bir tenkide uğramadan büyük şarkiyatçılarca takdir görmüş; dahası, Nemeth'in, Kayılar ile Kumanların lehçeleri arasında kurduğu ilişki ve Brockelmann'ın, Kaşgarlı Mahmud'dan istifadeyle tüm bu bağlantıları teyit etmesi, yanlış derinleştirmiştir (219-221). Köprülü (222)'ye göre Kaşgarlı'da iki farklı boy adı verilmektedir. İlk olarak verilen ve Türklerden olmadığı belirtilen "Kay" kabilesi ile daha sonra "Kayı" olarak kaydedildiği ve Oğuz boyları arasında zikrettiği kabile aynı değildir. Köprülü henüz

⁵ Köprülü, Mehmet Fuat. "Osmanlı İmparatorluğu'nun Etnik Menşei Meseleleri." *Bellekten*, c. 7, no. 28, 1943, ss. 219-303.

1925 yılında kaleme aldığı makalesinde⁶ de bu farklılığa işaret etmiştir. Yıllar sonra Barthold'un da bu nazariyeyi eleştirmesine pek memnun olan Köprülü, 1941 yılında bu kez bir "Türk" tarihçi tarafından bu nazariyenin ortaya atıldığını görecektir ve tepkisi sertleşecektir. Togan'ın 1941 yılında neşrettiği kısa makalesinde⁷ tıpkı Marquart gibi 10. yüzyıl İslam coğrafyacılarının eserlerinde geçen Kaylar ile 13. yüzyıldaki Kayıların aynılığı ve bunların 12. yüzyılda Karahitaylar tarafından Horasan hudut bölgesine yerleştirilmiş Moğol kökenli bir kabile olduğu iddiası öne sürülüyordu. Köprülü, Togan'ın bu yeni çıkışı, Konya'da ele geçirdiği Karamanlı tarihine ait iki kitap ile desteklemesine dikkat çekerek, en başından bu bilgilerin uydurma olduğu sonucunu çıkarır (229).

Köprülü, Togan'ın Kayıların ancak 1230 yılında Ertuğrul Bey ile birlikte gelmiş oldukları tezine de karşı gelmektedir. Ona göre, Büyük Selçuklu bakiyesi olan Artukluların –teyit eden hiçbir vesika olmasa da- paraları üzerinde kullandıkları tamganın Kayılara ait olması bile Osmanlılardan evvel Kayıların Anadolu'da bulunduğunu ispat etmeye yeterlidir (Köprülü 250). Üstelik Köprülü'ye göre 1230 yılındaki muhaceret, gerçekten ziyade efsanevi mahiyettedir (253). Fakat Köprülü, Togan'a cevaben kaleme aldığı bu uzun makalesinin bazı kısımlarında, Kaşgarlı'da geçen Kay kabilesinin, en doğudaki iki dilli bir kabile olarak belirtilmesini, bunların Türkleşmekte olan bir Moğol kabilesi olabileceğine yorması ilginçtir. Köprülü (257) ayrıca Togan'ın, Kaşgarlı'da geçen ve Kay kabilesine ait bir köle olan Turumtay'dan yola çıkarak salt isimden hareketle bütün bir kabilenin Moğol olduğu sonucunu çıkarmasını da eleştirmektedir.

Uzun soluklu bu makalesinde, Togan ve dayandığı araştırma yöntemini eleştiren Köprülü'nün, Togan'ın kullandığı kaynakların "bilgi hatası içinde buldukları ve çoğunun da uydurma olduğu" şeklindeki savunması yanında ispata dayalı bir şey öne sürememesi, bu konuda etkisiz kaldığı izlenimi vermektedir. Esasen bunu kabul edercesine, sağlam esaslara dayanmayan bu faraziyelerin, işin mütehassıslarınca yeni ve inandırıcı delillerle teyit edilene kadar bir tarafa bırakılması gerektiğini ifade etmiştir (Köprülü 259). Makalenin kalan kısmında ise konuyla ilgili karşı tez üretmekten ziyade, Oğuzlar ve Kayı boyunun Türk tarihinde oynadıkları mühim role odaklanmıştır. Köprülü'nün Togan karşısındaki bu tutumu, ileriki yıllarda öğrencileri ve bu ekolde yetişen bazı tarihçilerce eleştiri konusu edilecektir.

Togan'ın, Osmanlı müesseseleri ve iktisadi yapısında İlhanlıların büyük etkisi olduğu yönündeki görüşleri başta olmak üzere Moğol harekâtının Türk tarihi açısından fayda-zarar eksenli tahlili ve Cengiz Han'ın Türklüğü

⁶ Köprülü, M. Fuad. "Oğuz Etnolojisine Ait Tarihi Notlar." *Türkiyat Mecmuası*, c. 1, ss. 5-9, Matbaa-i Amire, 1925.

⁷ Togan, A. Zeki Velidî. "Die Vorfahren der Osmanen in Mittel Asien", *ZDMG*, Band 95, Heft 3, 1941, ss. 367-373.

gibi görüşlerine karşı Köprülü ekolünde yetişen tarihçilerce karşı tezler üretilmeye başlanmıştı. Bu dönem aynı zamanda 2. Dünya Savaşı yıllarının etkisinde yükselen ırkçı-Turancı yaklaşımların törpülediği ve daha ziyade muhafazakâr Anadoluçuluk yaklaşımının yükselişe geçtiği bir dönemdir. Bu minvalde Togan'a verilen cevapların ve üslubun, Köprülü'ye nazaran daha sertleştiği görülür. Köprülü mektebinden Mükrimin Halil Yinanç, İbrahim Kafesoğlu, Osman Turan, Mehmet Altay Köymen gibi güçlü Selçuklu tarihçileri, Moğolların batı istikametindeki yayılımını, Türk olmayan yıkıcı bir harekât olarak ifade etme eğilimindeydiler (Gündoğdu 97). Yine Köprülü'nün öğrencisi ve Osman Turan'ın sınıf arkadaşı olan Halil İnalçık ise bir asırlık ömrü ve çalışkanlığı ile Osmanlı tarihçiliğinde başlı başına bir ekol olmayı başarmıştır ki, onun konu hakkındaki görüşlerine de aşağıda yer vereceğiz.

Köprülü ekolünde yetişen ve yaşça ona en yakın olan tarihçi Mükrimin Halil Yinanç'tır. 1900 yılında Maraş'ta doğan Yinanç, babasının hâkimlik (kadı) görevi nedeniyle eğitimine Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinde devam etmiştir. 1919 yılında Darü'l-Fünûn Tarih bölümünden mezun olan Yinanç, Türk Tarih Kurumu'nun kurucu üyeleri arasında bulunmuştur. İbrahim Kafesoğlu'nun doktora danışmanlığını yaptığı gibi, Altan Köymen ve Osman Turan gibi tarihçilerin yetişmesinde emeği geçmiştir. Yinanç'ın tarihçiliğine yön verecek olan "Anadoluçuluk"⁸ eğilimi 1924 yılında Hilmi Ziya Ülken ve Fahri Fındıklıoğlu ile birlikte çıkarmaya başladıkları *Anadolu Mecmuası* ile şekillenmiştir. Burada yaptığı çalışmalar, daha sonraki yıllarda Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasında büyük etkisi olduğunu düşündüğü "İranleşme" düşüncesinin temelini oluşturmuştur. Nihayet Anadolu Selçukluları ve beylikler üzerine yaptığı çalışmalarla Ali Emirî ve Fuad Köprülü gibi üstatların dikkatini çekmeyi başarmıştır (Atatürk Ansiklopedisi).

Yinanç, meşhur eseri *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri* adlı çalışmasında, Anadolu'nun bütünüyle Türk yurdu haline gelmesinin gecikme nedeni olarak Moğol taarruzunu göstermektedir (Yinanç 5). Fakat Yinanç'a göre Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılmasının asıl sebebi, Moğol istilasından önce devlet kadrolarının İranlılar ile doldurulması ve Oğuz-Türkmenlerin devlet nezdinde ikinci plana atılmalarıdır (Atatürk Ansiklopedisi). Roma ve İran İmparatorluklarının meydana getirdiği; fakat asıl gücünü İslam medeniyeti tesisinde elde eden Ön Asya'nın, Moğol istilası ile zaafa uğratılmasında başka bir unsurun da altını çizer. Ona göre istilayı derinleştiren, yerel güç odaklarının ihanetidir. Üstelik bu bütün Asya'da o dönem görülen bir "içtimai hastalık"tır (Yinanç, *Makaleler* 42).

⁸ Detaylı bilgi için bkz. Hacısalihoğlu, Fuat. *Türk Tarihçiliğinde Anadoluçuluk Düşüncesi*. 2005. Ankara Ü. Yüksek lisans tezi; Çalen, Mehmet Kaan. "Anadolucu Tarih Tasavvuru: Yeni Vatan, Yeni Tarih, Yeni Millet". *Turkish History Education Journal*, cilt: 6, no: 1, 2017, ss. 75-99.

1940'lı yıllarda adından söz ettirmeyi başaran Selçuklu tarihçilerinin başında Osman Turan geliyordu. Kendisi, Fuad Köprülü'nün doktora danışmanlığını yaptığı dört tarihçiden biri ve belki de gözde olanıydı. Nitekim Köprülü çok sayıda tarihçi yetiştirmekle birlikte ilk olarak onu ilmî yardımcısı seçmiş ve maaş bağlatmıştı (Bulduk 53). Onunla sınıf arkadaşı olan Halil İnalcık'a göre Turan, dünyanın en iyi Selçuklu tarihçisiydi (Birinci 16).

Turan, Anadoluçuluk⁹ akımı içinde yetişen ve Türk-İslam sentezi tarihçiliğinin önde gelen isimlerindedir. Onun meşhur eseri de esas olarak Türklerin devlet gelenekleri ve inanç eksenindeki karakteristik yapısının, İslamiyet ile olan natürel uyumu üzerine kurgulanmıştır¹⁰.

Turan'a (*Türkler* 462) göre Türk kültürünün dünya üzerindeki yayılımında Moğolların etkisi büyüktür. Buna rağmen, Turan ("Türkler..." 483) da Moğol istilasının İslam dünyası ile beraber Türkiye'yi de yıktığı düşüncesindedir. Ona göre, Moğol istilasında, diğer tüm kavimlerden çok daha fazla Türkler zarar görmüştür (*Selçuklular Zamanında...* 271). Fakat Anadolu'nun bu istilalar sayesinde Türkleşmesini tamamladığını da kabul eder (*Selçuklular Zamanında...* 299).

Turan, Selçukluların Moğol idaresine girmesinde ve taht mücadelelerinde İranlı devlet adamlarının Moğollarla kurdukları temasları da önemle vurgulamıştır. Bu minvalde Zeki Velidî Togan'ı eleştirenlerin başında geliyordu. Fakat bunu yaparken Togan'ın araştırmacı yönüne ve tarihçiliğine büyük saygı duyduğunu da her fırsatta belirtiyordu (*Selçuklular Zamanında...* 521-531).

Turan, Moğol tahakkümü altında Anadolu'nun iktisadi vaziyetinin iki evrede ele alınması gerektiğine inanır. İlk evre olan 1243 Köseadağ Savaşı ile 1277'deki Muineddin Pervane'nin öldürüldüğü tarih arasında iktisaden büyük bir Moğol zararından bahsedilemez. Fakat Pervane'nin, Abaka tarafından idam ettirilmesinin ardından Selçuklu ordusu bütünüyle dağıtıldı, iktisadi sistemi bozuldu ve dolayısıyla işsizlik sorunu gündeme geldi. Bu da memleketi bütünüyle huzursuzluğa ve asayişten yoksunluğa sürükledi. Moğol vergileri artırılırken, ticari faaliyetler ve kervanlar durakladı. Bu da iktisadi ve medeni bir sükûta neden oldu (Turan, *Selçuklular Tarihi* 297).

Osman Turan, bu meşhur ve hacimli eserinin sonlarına doğru "Moğol İstilas ve Türk-İslam medeniyetinin Çöküşü" başlığı altında verdiği malumatta, daha ziyade Moğolların askerî tahribatını ve katliamları ile maddi birikime verdikleri zararı sıralamıştır. Bu kısımda da Togan'ın, Barthold etkisinde

---

⁹ Kavram her ne kadar Orta Asyacı-Turancı akımın karşısında yer alıyor gibi görünse de doğuş ve gelişim çizgisine bakıldığında karmaşık bir ilişki ağı içinde görülür. Bu konu hakkında olduğu Nihal Atsız'ın düşünceleri için bkz. Çalen, Mehmet Kaan. "Atsız, Türkçülük ve Kemalizm Üzerine Notlar". Türkiye Notları, no: 23, 2022, ss. 39-45.

¹⁰ Turan, Osman. *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*. Cilt: 1. Boğaziçi Yayınları, 1999.

kalmakla birlikte daha da ileri giderek öne sürdüğü “medeni gelişim” argümanında, Büyük Selçuklu medeniyetinin muazzam halini göz ardı ettiğine dikkat çekmiştir (*Selçuklular Tarihi* 477-497).

Köprülü ekolünde yetişen bir diğer tarihçi de Mehmet Altay Köymen’dir. Köprülü’nün akademik himayesinde, Muhammed b. İbrahim’in *Tarih-i Selçûkiyân-ı Kirmân* adlı eseri üzerine yaptığı çalışmasıyla doktorasını tamamlayan Köymen de bu dönemde yetişen ünlü Selçuklu tarihçileri arasına girmiştir (Arık 228). Köymen’e göre de Moğol İstilasının, genel anlamıyla Türk-İslam dünyasını harap etmiş bir felaket olmakla birlikte, Anadolu’nun Türkleşmesi noktasında öngörülemez bir faydası olmuştur (“Selçuklular...” 29-30). Bunun en belirgin göstergeleri, onun I. Alâeddin Keykubat devri üzerine yaptığı çalışmasında¹¹ gözlemlenir. Yine Köymen’in önemli bir tercüme çalışması olan Mehmed Neşri’ye ait *Tarih-i Cihannüma* adlı eserde, Moğolların Osmanlı müesseseleri üzerindeki etkilerini gözleme şansı bulmaktayız.¹²

Köymen’in, Moğol hâkimiyeti altında Anadolu’daki ekonomik hayatın ana eksenden büyük bir sekmeye uğramadığı yönündeki tespitleri, onu bir anlamda Togan çizgisine çekmektedir. Zira Selçuklular zamanında, esasen Osmanlılarda da olduğu gibi, sosyo-ekonomik dinamikleri doğrudan Anadolu hegemonyasının bu anlamda olumsuz bir etkisinden doğrudan söz etmek mümkün değildir. Bir dönem Kayseri’ye kadar ilerleyen ve burada, servet biriktirmiş askerî ve sivil bürokrasinin sürdüğü son derece lüks hayatı gözlemleyen Baybars’ın şaşkınlığı durumu özetler niteliktedir (“Türkiye...” 619).

Köprülü ekolünde yetişen, fakat özellikle Osmanlı Devleti tarihinde başlı başına bir ekol olmayı başaran tarihçilerden biri de Halil İncalcık’tır. Ona göre Moğollar ve Cengiz Han meselesi, Cumhuriyet sonrası Türkiye’nin siyasal ortamında tartışma konusu haline gelmiştir. Öyle ki mevcut konjonktürde müspet bir yorum yapmak, adeta milli tarihe bir ihanet gibi algılanmaktadır. Bu nedenle konu hakkında önyargıdan uzak kalmak neredeyse imkânsızdır (İncalcık, *Türkiye’de...*59).

Togan’ın, Türk devletleri ve tarihinde Moğol etkisine biçtiği pozitif rolü, devlet ananesi ve kurumları çerçevesinde tespitte çalışan İncalcık, duygusallıktan uzak, tarihsel verileri derinlemesine analiz eden çalışmalarla konuyu irdelemiştir. Türkiye’de modern tarihçiliğin kurucusu olarak gördüğü Togan’ı

¹¹ Köymen, Mehmet Altay. *Büyük Alâeddîn Keykubad ve Zamanı*. Hazırlayan S. Koca ve S. Tarıfci, Kronik Yayınları, 2020.

¹² Bu konu üzerine yapılan çalışmalardan bazıları için bkz. Cahen, Claude. *Pre-Ottoman Turkey*. Taplinger Publishing, 1968; Togan, Zeki Velidi. “Moğollar Devrinde Anadolu’nun İktisadî Vaziyeti.” *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, İstanbul Darülfünunu Türkiyat Enstitüsü Yayınları, 1931; Sümer, Faruk. “Anadolu’da Moğollar.” *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1970; Yuvalı, Abdulkadir. “İlhanlıların Anadolu Politikası ve Doğu Anadolu Şehirlerinin Vergi Potansiyeli.” *Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, no: 2, ss. 581-600, 1994; Erkoç, Hayrettin İhsan. “Anadolu’da Moğol Etkileri (13.-15. Yüzyıllar)”. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, no. 19, 2015, ss. 37-64.

(*Türkiye’de...54-64*) kısmen eleştirenlerden biri olarak, Moğolların Türk tarihi üzerine oynadıkları rolünü olumlu ve olumsuz yönleriyle ortaya koyma girişimi takdire şayandır.

İnalcık (*Türkiye’de...57*)’a göre, Köprülü de Togan’ın tarihçiliğine büyük saygı duyuyordu. Bunun en bariz göstergesi, Togan’ın *Türk Tarihi Dersleri* adıyla yayımlanan eseri için yazdığı şu nottur: “Artık Türk milletinin ilim sahasında da taklitten ve kapitülasyonlardan kurtulup rüşt ve tahkik yoluna girdiğinden, bu gibi eserlerle en müşkülpesent Garp âlimlerine bile tasdik ettireceğimizden eminim”. Fakat duyduğu büyük saygıya rağmen İnalcık, Zeki Velidî’nin kitaplarındaki üslûbunu “konuşmaları gibi, yoğun bilgi sergileyen, fakat olayları çoğu kez bağlantısız bir bilgi yığını olarak sunan bir üslûp” (*Türkiye’de...58*) diye nitelemiştir. Togan’ın kızı ve aynı zamanda öğrencisi olan İsenbike Togan (202)’a göre ise bu, “dayatmacı ve didaktik bir tavır yerine daha çok düşüncelerini paylaşır bir üsluptur”. Yine öğrencilerinden Tuncer Baykara da Togan’ın kendi tabiriyle “üniversalizme kaçan bir tarih anlayışı” nedeniyle dağınık göründüğünü; fakat bütün ilmî gelişmeleri günü gününe takip eden, tarihi, kıssadan hisse çıkarma aracı olarak görmeyen bir âlim olduğunu belirtir (Baykara 200).

İnalcık, Selçuklu ve Osmanlı kurumları üzerindeki Moğol etkisini tüm yönleriyle ortaya koymaya çalışmıştır. Ona göre, Orta Asya Türk devlet ananesinin¹³ en saf halini son olarak yaşatan Cengiz İmparatorluğu, bu yönüyle derinlemesine incelenmelidir (“Osmanlılar’da...” 72). Fakat bu yapılırken, gerçek ve efsane birbirinden ayıklanmalıdır. Zira İnalcık, Togan’ın Osmanlı menşesine dair görüşlerine, isim vermeden değinirken, bu konudaki kafa karışıklığının Osmanlı ile mücadele halindeki büyük Türkmen aileleri ile son keredede Timur devri tarihçilerinin iş birliği sonucu ortaya çıktığı düşüncesindedir (“Osmanlılar’da...” 77-80). Yine de İnalcık, Osmanlı menşe efsanelerinin büyük kısmının da Timur ve oğlu Şahruh döneminde ortaya atılan küçümseyici tavır nedeniyle bizzat Osmanlı padişahları tarafından yazdırıldığı gerçeğini göz ardı etmez (*Osmanlı İmparatorluğu...62*). İnalcık, Togan’ın Marquart ve Wittek etkisiyle öne sürdüğü Osmanlıların Moğol-Tatar kökeni tartışmalarından ziyade, Gibbons’un¹⁴ “etnik ve dinî dönüşüm” tezinde öne sürdüğü, Osmanlıların Avrupa kökenli unsurlarla birlikte melez bir ırk olduğu tezini çürütmeyi önclemiştir (İnalcık, “Osmanlı Devleti’nin...” 118). Fakat yine de bu konuyu “Osmanlı Beyliği’nin Kurucusu Osman Beg” adlı uzun makalesinde irdelemekten geri durmamıştır. İnalcık burada, Kayıları, Oğuz Han’a

¹³ İnalcık, Osmanlı kurumsal yapısındaki Moğol ve Cengiz Han kaidelerini derinlemesine incelemiştir. Osman Gazi’nin yükselişinde gözlemlenen alplerin, Cengiz Han’ın yükselişindeki nökelik/andalık ile yakın bağlantısına da değinmiştir. Bkz. İnalcık, Halil. *Devlet-i Aliyye (Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-1)*. İş Bankası Yayınları, 2009, ss. 52-55.

¹⁴ Gibbons, Herbert Adams. *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşu*. Çeviren Ragıp Hulusi Özden, Altınordu Yayınları, 2017.

ulaştırma jenealojilerinin, II. Murat devri tarihçisi Yazıcızade Ali'nin, *Camii't-Tevarih*'teki bağlantıyı kullanması nedeniyle ortaya çıktığını belirtir. 1380'lerde yazılan Kadı Burhaneddin'in *Bezm-u Rüzüm* adlı eseri de bu yanlışın diğer müsebbibidir. Burada, Osman'ın bir kayıkçı oğlu olarak betimlenmesi ve bundan birkaç yıl sonra Timur'un mektubunda Yıldırım Bayezid'e yönelik "sen ki bir kayıkçı Türkmen soyundansın" ifadesi karşısında Yazıcızade Ali, eseri *Tevarih-i Âl-i Selçuk*'a bu soy anlatısını eklemiştir. Eserde geçen "...Oğuz hanları uruğundan, belki Cengiz hanları uruğundan dahi..." ifadesi, soruna temel teşkil etmiş görünmektedir. Üstelik bu hata, sonraki yıllarda Rûhi ve İdris-i Bitlisî tarafından da tekrarlanmıştır (İnalçık, "Osmanlı Beyliği'nin..." 483-485).

Zeki Velidî Togan, Fuad Köprülü ile beraber modern Türk tarihçiliğinin öncülerinden birisi olarak görülmekle birlikte, Türk tarihinin Orta Asya bağlantısı ve Moğolların bu bağlantıdaki konumları üzerine yaptığı değerlendirmeleri nedeniyle ağır şekilde eleştirilmiştir. Bu anlamda, Köprülü ekolünde yetişen ve eleştiri dozunu en çok artıran tarihçilerden birisi de İbrahim Kafesoğlu olmuştur.

Ünlü Macar Türkolog Gyula Nemeth ve Mükrimin Halil Yinanç'ın öğrencisi olan Kafesoğlu, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah üzerine yaptığı tez ile Doktor, Harzemsahlar Devleti üzerine yaptığı tez ile de Doçent olmuştur. 1962 yılında profesör olduktan sonra aynı yıl Zeki Velidî Togan'ın da ders verdiği İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesinde Umumî Türk tarihi kürsüsünde göreve devam etmiştir (Donuk 145).

Kafesoğlu'nun konu hakkındaki görüşlerini ve Togan'a doğrudan verdiği cevapları, *Türk Tarihinde Moğollar ve Cengiz Meselesi* adlı makalesinde bulmak mümkündür. Kafesoğlu bu makalesinde doğrudan Togan'ın *Umumî Türk Tarihine Giriş* adlı eserini hedef almıştır. Kafesoğlu, öncelikle eserin Türkler ile ilgili kısmına, özellikle de Selçuklu ve Osmanlı tarihine hiç önem atdedilmediğini; buna mukabil Moğollar ve Cengiz Han ile ilgili kısmın yaklaşık 200 küsur sayfa tuttuğu, bu bakımdan da eserin adı ile uyumlu olmadığını belirtmiştir ("Türk Tarihinde..." 107). Üstelik Kafesoğlu, Togan'ın, Cengiz'in Türklüğü ve Moğollarla Türklerin kardeşliği üzerinden başlattığı kafa karışıklığının, yazılı ve sözlü tekrarlarla "sistemli" bir amaca hizmet ettiği kanaatindeydi ("Türk Tarihinde..." 108).

Kafesoğlu'na göre Togan, dil birlikteliği teziyle soy birlikteliği sonucuna varmıştır ki bu tamamen temelsiz bir yaklaşımdır. Kültür birlikteliğinden yola çıkarak da yine bir soy birlikteliği sonucu çıkarmak da bir o kadar anlamsızdır. Çünkü Türkler ve Moğollar yakın coğrafyada nomad kültür özellikleri sergileyen iki kavimdir. İçtimai teşkilatları da buna rağmen oldukça farklıdır (Kafesoğlu, "Türk Tarihinde..." 109-110). Togan'ın İlhanlı hâkimiyeti altında Azerbaycan ve Anadolu Türklüğünün birlikteliğine yaptığı vurgu da Türkiye

tarihine karşı gösterilen ilgi ve alakayı küçümseme girişiminden başka bir şey değildir (Kafesoğlu, “Türk Tarihinde...” 112).

Kafesoğlu, Türkler ve Moğolların ırkı münasebetlerinin olmadığını, son 25 yılda yapılan antropoloji çalışmalarıyla kanıtlayarak gayretine girmiştir. Buna göre Türkler beyaz ırktan, uzunca boylu, zarif burunlu, normal sakallı ve ela gözlü, Turanî insanlardır. Moğollar ise bundan tamamen farklı Mongoloid, sarı ırktır (“Türk Tarihinde...” 113-114). Hocası Nemeth’in de ifade ettiği üzere, bu iki kavmin ana yurtları da birbirinden binlerce kilometre uzaktadır. Kafesoğlu’na göre bu bile ırkî münasebetleri şüpheli kılar (“Türk Tarihinde...” 115).

Togan’ın, Ramstedt, Kotwicz ve Wladimirtsov etkisiyle “eski Türk dilinin meselelerini ancak ve ancak Moğolca ile mukayese ederek anlayabiliriz” şeklindeki tespitine, Kafesoğlu, Nemeth’in bir öğrencisi olarak karşı çıkmaktadır. Burada bahse konu Z-R, Ş-L benzeşmesinden hareketle Moğolcanın Türkçeden daha eski bir dil olduğu meselesi, Barthold, Ligeti ve Bang tarafından da çürütülmüştür (Kafesoğlu, “Türk Tarihinde...” 116-117).

Kafesoğlu, Cengiz’in Türklüğü meselesine de ayrı bir başlık açmıştır. Togan’ın öne sürdüğü Moğolların ve Türklerin türeyiş efsanesindeki benzerlikleri, Kafesoğlu’na göre Göktürkler’den Moğollara intikal etmiştir ki, Orhun Kitabelerinde geçen Otuz Tatar ve Dokuz Tatar kavimlerinin bu efsaneden habersiz olmaları mümkün görünmemektedir. Togan’ın, Osmanlıların da cedit olduğunu ifade ettiği Kay kabilesi ile Şa-To Türklerinin bağlantısı ise ilmî verilere göre mümkün değildir. Zira Eberhard, bunlardan teşekkül hükümdar ailelerinin yalnızca Türklere bağlı So-ko’lar olduğunu bildirmiştir. Üstelik Şa-to hanları Göktürklerden değildi (“Türk Tarihinde...” 127-130).

Kafesoğlu (“Türk Tarihinde...” 131), Togan’ın kaynak gösterdiği ve 1221 yılında Çin’den Moğolistan’a giden Shao Hung’un, Cengiz’in soyunun Şa-to Türklerinden geldiğini yazdığıyla ilgili olarak, Togan’ın bu kaydı, Hung’un seyahatnamesini Rusça’ya yanlış çeviren V. P. Vasilliev’den aldığı ve aslında Hung’un Cengiz’den hiç bahsetmediği kanaatindedir. Kafesoğlu’na göre burada Cengiz olarak bahsedilen kişi, Moğolların güney orduları komutanı Mukali’dir.¹⁵

Cengiz Han’ın Türklüğüne dair öne sürdüğü bazı birkaç gerekçe üzerine de eleştirilerini sunduktan sonra, Kafesoğlu, Togan’ın çalışmasını, kullandığı dilin ağırlığı, metotların kifayetsizliği ve muğlaklığına vurgu yaparak, konunun ciddi ve milli bir mesele olduğu hatırlatması ile noktalamıştır.

¹⁵ Yakın zamanda adı geçen eserin dilimize yapılan tercümesinde Cengiz Han adının “Cheng ji si” şeklinde geçtiği görülmektedir. Mukali ise “Mu ping li” adıyla geçmektedir. Bkz. Shao Hung ve Peng Da Ya, Xiu Ting. *Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Kayıtlar: Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu*. Hazırlayan Mustafa Uyar, Çeviren Ankhbayar Danuu, Ötüken Neşriyat, 2012. s. 44.

Togan, Kafesoğlu'nun oldukça sert eleştirileri karşısında son bir cevap vermiş ve bunu daktilo ile teksir kâğıtlarına kaydederek yakın çevrelerine dağıtmıştı; fakat yakın zamana kadar bu belgelere ulaşılammıştı. Belgeler, Prof. Dr. Refet Yinanç'tan boşalan odada, o günlerde asistan olan Sadettin Yağmur Gömeç'in dikkati sonucu bulunmuş ve kısa süre önce ilim âlemine sunulmuştur (Gömeç 3). Bazı eksik sayfaları olmakla birlikte Togan'ın daha önceki savunmasına destek mahiyetinde olduğu anlaşılan bu yazıda da gerekçeler maddeler halinde sıralanmaktadır. Fakat ilerleyen sayfalarda Togan, Kafesoğlu'nu yalancılıkla suçlayacaktır. Öncelikle, Börçigin kelimesinin Rus Mongolistlerce kesin biçimde "Böritegin" olarak okunduğu, *Gizli Tarih*'te geçen Türkçe kelimeler, Farsça kaynaklardaki Cengiz ve ardıllarının Türkçe konuşmasına yapılan vurgular, Moğol-Kalmuk kabilelerinde "Han" unvanı yerine "Tayşı" unvanı kullanılması, Shao Hung'un eserinde kurduğu Cengiz Han ve Şato Türkleri bağlantısı (Gömeç 4-6) Togan'ın tezinin tekrarı gibidir. Togan, kaynak kullanımı yanında yorum ve öngörü telkini ile de tezini desteklemeye çalışır: "Cengiz eğer Türk değilse, ordularının %80'ini teşkil eden Türkler neden onu hanları olarak kabul etsin?" (Gömeç 7).

Togan'ın Kafesoğlu'na kızgınlığı, açık bir şekilde onu yalancılıkla suçlayacak derecededir: "...benim sözlerimi yahut kaynakların sözlerini tahrif ederek yahut uydurarak, deliller aramıştır. Ve en çok da benim faraziye kabildinden ihtimal olarak söylediğim sözlere kat'î iddialar şeklini vererek, değiştirerek almıştır" (Gömeç 8-9).

Togan, malum eserin hiçbir yerinde, Türk medeni tarihinin Moğollara dayandığı veyahut Türkçe ile Moğolcanın aynı dil olduğu şeklinde bir beyanatı olmadığı halde, Kafesoğlu'nun iftirasına uğradığını belirtir (Gömeç 9-10). Ona göre Kafesoğlu'nun tutumu, Türk milliyetçiliğindeki yöneliş farklılığının tezahürüdür. Kendisinin Türklüğün kökleriyle ve dolayısıyla Türkistan'la ilintili Turancı kimliğini eleştirirken, şahsi husumetini de katarak başkasının ekmeğine yağ sürdüğünü düşünür. Esasen bu "Ali'yi sevdiğinden değil; Muaviye'yi sevmediğinden" düsturundan başka bir şey değildir. Bu nedenle, Kafesoğlu'nun, Sovyet zihniyetine hizmet eden hocası Nemeth'in Türkistan hakkında öne sürdüklerini kabullenmesi, Togan'ı fazlasıyla rahatsız etmiştir (Gömeç 18).

Togan'ın maddeler halinde sıraladığı sert eleştirilerin 16. numaradan itibaren kayıp olduğu anlaşılmaktadır. Fakat bu maddenin yarım kalan ilk cümlesinde geçen "milliyet fikri" ifadesinden, konunun bundan sonrası için siyasi zeminde ele alınmış olabileceği düşünülebilir. Gömeç'in son söz olarak vurguladığı ise konunun Türk tarihçiliği açısından kapanmamış olduğudur ki, bu da iki tarafı dengelemektedir (Gömeç 20).

Sonuç

Togan'ın bu konuyu Türk tarihçiliğinin önüne sistemli bir şekilde sunması, onu eleştiren tarihçilerin de büyük oranda güncel politik tutumlarla konuya yaklaşmaları ve karşı tezlerini yeterince ikna edici bir araştırma yöntemiyle destekleyememeleri, Cengiz Han ve Moğolları, Türk tarihinin sürüp giden bir problemi olarak günümüze intikal ettirmiştir.

Meselenin tarihsel boyutuna bakıldığında, Moğol şiddetini derinden yaşamış ya da neticeleri itibarıyla hissetmiş topluluk, halk veya devletlerin tarihsel belleğinde oluşan “yıkım” ve “istila” perspektifinin değişmesi kolay görünmemektedir. Ne var ki bu resim, daha uzaktan ve geniş bir bakış açısıyla, teorik olarak ele alındığında, çok farklı sonuçlarla, yeni bir perspektif sunmaktadır.

Moğol istilasını veya Togan'ın ifadesiyle “Türk-Moğol fütuhata” farklı dönemlerde ve farklı siyasal iklimlerde ele alındığından, bütünüyle bilimsel araştırma yöntemleriyle değerlendirilememiştir. Tanzimat sonrasında giderek artan dış bağlantılar, tarihçiler açısından yeni bakış açıları ile tanışma fırsatı vermiş, özellikle de Rusya Türkleri öncülüğünde gelişen Türkçülük akımı, henedan tarihçiliği yerine millet tarihçiliği fikrini öncelediği için Orta Asya tarihine olan ilgiyi artırmıştır. Bu süreç, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ideolojik altyapısıyla da uyumludur.

Togan'ın, Türk tarihinin seyrinde Moğol varlığının, uzun vadeli, derin ve pozitif etkileri olduğu yönündeki tespitlerine karşı ilk kapsamlı eleştiri, Togan gibi, modern Türk tarihçiliğinin kurucularından sayılan Fuad Köprülü'den gelmiştir. Ne var ki Köprülü'nün savunusu, Togan'ın geniş araştırmalar sonucu elde ettiği bulguları çürütmeye yetmemiştir. Bu yetersizlik, bizzat öğrencileri ve onun ekolünde yetişen tarihçilerce de vurgulanmıştır. Fakat onlar da “Togan'ın dağınık ve yoğun bilgi yığınları içinde karışık bir üslupla konuya yaklaştığı ve elde edilen en küçük bir kaynağı delil olarak kullandığı” söyleminden öte bir savunu yapamadıkları gibi; kendileri de benzer bir yöntem kullanmaktan öte gidememişlerdir. Çok partili hayata geçişle ivme kazanan Türk-İslam sentezi, siyasal bir rüzgâr olarak akademik yaklaşımları da etkilemiş ve Togan'a verilen cevaplar bu iklimde şekillenmiştir. Türklüğü, İslam birliği ile tanımlama gayreti, bu dönemde ortaya çıkan “Anadoluculuk” akımıyla, Selçuklu ve Osmanlı tarihçileri eliyle yeni arayışları beraberinde getirirse de Togan'ın öne sürdüğü görüşler, günümüze değin tartışılmaya devam etmiştir.

Uzun yıllar birlikte çalıştığı, araştırmacı kişiliği ve bilgi birikimi karşısında büyük saygı duyduğu Togan'ın ölümünün ardından yapılan cenaze merasiminde, Kafesoğlu şu ifadeleri kullanmıştır:

Son yirmi küsur seneden beri hemen hep aynı kürsüde, aynı koridorlarda, aynı dershanelerde bulduk. Zaman zaman karşısında yer aldım, fakat daima beraberinde idim... Bir yandan siyaset, bir yandan ilim sahasında iradesi, cesareti ve vatanperverliği ile merhum, benim tanıdıklarım

arasında, hayatını en iyi şekilde mânâlandırın ve değerlendiren insanlardan biri olarak temayüz eder... Birçok eserler verdi. Araştırmaları çeşitli dillerde yayımlandı. Zeki Velidi Togan, bir Türk ilim adamı olarak adını Doğu'da ve Batı'da duyurmaya muvaffak oldu. Aldığı ilmî neticelerde eksiklik ve düşünceleriyle umumî kanaatler arasında intibaksızlık olabilir. Fakat belirtmeliyim ki, onun adı, Türk milletinin ilim dünyasındaki sesi ve Türk ilminin temsilcisi sıfatıyla dünya ilim tarihinde uzun müddet akisler uyandırmaya devam edecektir (Kafesoğlu, *Zeki Velidi...* 522).

KAYNAKLAR

- Acar, Serkan. "Bugünkü Türkilî (Türkistan) ve Yakın Tarihi." *Zeki Velidi Togan, İlmî Hayatı-Eserleri Siyasî Faaliyetleri-Hatıraları*. Kronik Kitap, 2021, ss. 221-224.
- Ağaoğlu, Samet. *Babamın Arkadaşları*. İletişim Yayınları, 1998.
- Akçura, Yusuf. *Müverrih Leon Cahun ve Muallim Barthold'a Göre Cengiz Han*. Hazırlayan Mehmet Kaan Çalen, Ötüken Neşriyat, 2018.
- Alaaddin Ata Melik Cuveynî. *Tarih-i Cihan gûşa*. Çeviren Mürsel Öztürk, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.
- Arık, Feda Şamil. "Köymen, Mehmet Altay." *İslam Ansiklopedisi*, c. 26, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, ss. 285-286.
- Asılsoy, Abdülkerim. *Türk Modernleşmesi Öncülerinden Fuad Köprülü: Hayatı, Eserleri ve Fikirleri*. 2008. Marmara Ü, Doktora tezi.
- Atatürk Ansiklopedisi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ord-prof-mukrimin-halil-yinanc/> (Erişim Tarihi: 30.03.2024).
- Baykara, Tuncer. "Ord. Prof. Dr. A. Zeki Velidî Togan." *Tarih Dergisi*, no. 25, 1971, ss. 197-200.
- Berktaş, Halil. *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*. Kaynak Yayınları, 1983.
- Birinci, Ali. *Osman Turan*. Alternatif Yayınları, 2003.
- Bulduk, Üçler. "Osman Turan ve Selçuklu Türkiye'sinin İnşa Süreci." *Journal of Migration and Settlement Studies*, c. 1, no.1, 2023, ss. 52-61.
- Cahen, Claude. *Pre-Ottoman Turkey*. Taplinger Publishing, 1968.
- Çalen, Mehmet Kaan. "II. Meşrutiyet Döneminde İki Farklı Cengiz Han Tasavvuru." *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, cilt: 13, no: 4, 2016, ss. 227-254.
- Çalen, Mehmet Kaan. "Anadolucu Tarih Tasavvuru: Yeni Vatan, Yeni Tarih, Yeni Millet." *Turkish History Education Journal*, cilt: 6, no: 1, 2017, ss. 75-99.
- Çalen, Mehmet Kaan. "Atsız, Türkçülük ve Kemalizm Üzerine Notlar". *Türkiye Notları*, no: 23, 2022, ss. 39-45.
- Dervişoğlu, Fatih Mehmet. "Türkiye'de Akademik Tarihçilik ve Millî Tarih Ekolü Kurucusu İlim Adamı: Mehmed Fuad Köprülü (1890-1966)". *International Journal of Social Science*, no. 35, 2015, ss. 55-67.
- Djamal al- Karşi. *al-Mulhakât bi's-Surâh*. Rusçaya Çeviren Ş. H. Vohidova - B. B. Aminova, Dayk Press, 2005.
- Donuk, Abdülkadir. "Kafesoğlu, Halil İbrahim." <https://islamansiklopedisi.org.tr/kafesoglu-halil-ibrahim> (Erişim Tarihi: 03.04.2024), ss. 145-146.

- Erkoç, Hayrettin İhsan. "Anadolu'da Moğol Etkileri (13.-15. Yüzyıllar)". *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, no. 19, 2015, ss. 37-64.
- Gibbons, Herbert Adams. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*. Çeviren Ragıp Hulusi Özden, Altınordu Yayınları, 2017.
- Gömeç, Sadettin Yağmur. "Zeki Velidi Togan'ın İbrahim Kafesoğlu'na Cevabı". *Selçuk Türkiyat*, no. 61, 2024, ss. 1-22.
- Gündoğdu, Abdullah. "Türkiye ve Türk Dünyası Tarih Bilincinde Cengiz ve Halefleri Algısı." *Cengiz Han ve Mirası*. Editör C. Korkut ve M. Doğrul, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2021.
- Hacısalihioğlu, Fuat. *Türk Tarihçiliğinde Anadoluculuk Düşüncesi*. 2005. Ankara Ü, Yüksek lisans tezi.
- İnalcık, Halil. "Osmanlılar' da Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hâkimiyet Telakkisiyle İlgisi". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, c. 14, no. 1, 1959, ss. 69-94.
- İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. Çeviren Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, 2003.
- İnalcık, Halil. "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Problemi." *Makaleler I*, Doğu Batı Yayınları, 2005.
- İnalcık, Halil. "Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Beg." *Bellekten*, c. 71, no. 261, 2007, ss. 479-536.
- İnalcık, Halil. *Devlet-i Aliyye (Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I)*. İş Bankası Yayınları, 2009.
- İnalcık, Halil. "Türkiye'de Modern Tarihçiliğin Kuruluşu ve Zeki Velidi Togan." *Zeki Velidi Togan, İlmî Hayatı-Eserleri Siyasî Faaliyetleri-Hatıralar*. Editör Serkan Acar, ss. 54-64, Kronik Kitap, 2021, ss. 54-64.
- Kafesoğlu, İbrahim. "Türk Tarihinde Moğollar ve Cengiz Meselesi." *Tarih Dergisi*, c. 5, no. 8, 1953, ss. 105-136.
- Kafesoğlu, İbrahim. "Zeki Velidi Togan'ın Ardından." *Zeki Velidi Togan, İlmî Hayatı-Eserleri Siyasî Faaliyetleri-Hatıralar*. Editör Serkan Acar, Kronik Kitap, 2021, ss. 521-522.
- Kanlıdere, Ahmet. "Zeki Velidi Togan'ın Fikri İnkişafı." *Zeki Velidi Togan, İlmî Hayatı-Eserleri Siyasî Faaliyetleri-Hatıralar*. Editör Serkan Acar. Kronik Kitap, 2021, ss. 25-54.
- Kapucu, Davud. "Mehmed Fuad Köprülü'nün İlmî ve Siyasî Hayatı." *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*, no. 2, 2020, ss. 205-227.
- Karatay, Osman. "Moğolların Türklüğü Meselesi." *Zeki Velidi Togan, İlmî Hayatı-Eserleri, Siyasî Faaliyetleri-Hatıralar*. Editör Serkan Acar. Kronik Kitap, 2021, ss. 65-76.
- Köprülü, Mehmed Fuad. "Osmanlı İmparatorluğu'nun Etnik Menşei Meseleleri." *Bellekten*, c. 7, no. 28, 1943, ss. 219-303.
- Köymen, Mehmet Altay. "Selçuklular ve Anadolu'nun Türkleşmesi Meselesi." *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, no. 1, 1986, ss. 21-35.
- Köymen, Mehmet Altay. "Türkiye Selçuklu Devleti'nin Ekonomik Politikası." *Bellekten*, c. 1, no. 198, 1986, ss. 613-620.

- Köymen, Mehmet Altay. *Büyük Alâeddîn Keykubad ve Zamanı*. Hazırlayan S. Koca ve S. Tarifci, Kronik Yayınları, 2020.
- Reşîdüddîn Fazlullah-i Hemadânî, *Câmi'ü't-tevârih*, Neşreden Behmen Kerîmî. Cilt: 1-2, İntişarat-ı İkbâl, 1364.
- Shao Hung ve Peng Da Ya, Xiu Ting. *Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Kayıtlar: Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu*. Hazırlayan Mustafa Uyar, Çeviren Ankhbayar Danuu, Ötüken Neşriyat, 2012.
- Sümer, Faruk. "Anadolu'da Moğollar." *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1970.
- Togan, Zeki Velidi. "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti." *Türk Hukuk ve İktisat Mecmuası*. no. 1, 1931, ss. 1-42.
- Togan, Zeki Velidi. *On Yedi Kumaltı Şehri ve Sadri Maksudi Arsal*. Türkistan Birlik Yayınları, 1934.
- Togan, Zeki Velidi. *Moğollar, Çingiz ve Türkler*. Arkadaş Matbaası, 1941.
- Togan, Zeki Velidi. *Hatıralar, Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri*. Tan Matbaası, 1969.
- Togan, Zeki Velidi. *Umumi Türk Tarihine Giriş*. Enderun Kitabevi, 1981.
- Togan, Zeki Velidi. *Tarihte Usul*. Enderun Kitabevi, 1985.
- Togan, İsenbike. "Umumî Türk Tarihine Giriş: Zeki Velidi Togan'ın Türklerin Tarihini Bir Sistem İçinde Kurgulayışı." *Zeki Velidi Togan, İlmî Hayatı-Eserleri Siyasî Faaliyetleri-Hatıralar*. Editör Serkan Acar, Kronik Kitap, 2021, ss. 198-221.
- Turan, Osman. "Türkler ve İslamiyet." *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, no. 4, 1946, ss. 457-485.
- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*. Turan Neşriyat Yurdu Yayınları, 1971.
- Turan, Osman. *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*. Cilt: 1. Boğaziçi Yayınları, 1999.
- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. Ötüken Neşriyat, 2009.
- Yıldırım, Kürşat. "Türkiye'de Moğol Tarihi Üzerine Yapılan Çalışmalara Dair Bir Değerlendirme." *Tarih Dergisi*, no: 81, 2023, ss. 525-595.
- Yinanc, Mükrimin Halil. *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*. Bürhaneddin Matbaası, 1944.
- Yinanc, Mükrimin Halil. *Makaleler*. Hazırlayan Fehmeddin Başar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017.
- Yorulmaz, Osman. "Cumhuriyet Devri Türk Tarihçiliğinde Cengiz Han." *Türk-Moğol Tarihi*, Yeditepe Yayınları, 2018, ss. 267- 280.
- Yuvalı, Abdulkadir. "İlhanlıların Anadolu Politikası ve Doğu Anadolu Şehirlerinin Vergi Potansiyeli." *Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, no: 2, ss. 581-600, 1994.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.